

Благоја ТАЛЕСКИ

ЦЕЛОСЕН ИЗРАЗ НА НЕЗАДРЖЛИВИТЕ СЛОБОДНИ СТРЕМЕЖИ*

На денешниот голем ден на македонскиот народ — Илинден, прославувајќи го 80-годишниот јубилеј од Илинденското востание — тој „величествен израз на сенародниот македонски копнеж за борба и слобода” и прогласувањето на својата прва Република во мугрите на ова столетие, пригода е да се потсетиме уште еднаш на богатите револуционерни традиции во подалечното минато и на силните и далекусежни придобивки на Илинденското востание 1903, да се потсетиме на масовниот хероизам, револуционерноста и високиот степен на единство, организираност и ефикасност на народните маси, на зрелоста и прогресивноста на револуционерната платформа на востанието, произлезена од едно социјално и национално движење, задоено со социјалистички и хуманистички идеи.

Четири децении подоцна, во Народноослободителната борба и Социјалистичката револуција, во заедничката борба со братските југословенски народи и народности, предводена од Комунистичката партија на Југославија и другарот Тито македонскиот народ ги оствари и надвиши вековните стремежи за национална слобода и социјална правда со конституирањето на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија, кога е конституирана државноста на Социјалистичка Република Македонија, како составен рамноправен дел на Нова Југославија.

Македонскиот народ, со векови потчинуван и обесправуван, уште во раниот период на сопственото конституирање, во револуционерните движења во минатото и посебно во Кресненското и Илинденското востание беше под влијание на прогресивните идеи од тоа време, како одглас на Париската комуна. За тоа најјасно говорат демократските и хуманистички односи и

* Говор на големиот народен собир во Крушево на 2 август 1983 година.

содржини, револуционерниот демократизам и принципите на братството и рамноправноста содржани уште во „Правилата — Уставот на македонскиот востанички комитет на Кресненското востание”.

Борбата на македонскиот народ за автономија ги ангажираше и насочуваше мислите и дејствата на плејада борци и најголемите синови на нашиот народ во минатото. Таа борба се изразуваше на црковно-училишен план за употреба на македонскиот јазик и за елиминирање на странското духовно влијание, како и со бројни селски бунти и востанија, меѓу кои и Разловечкото и Кресненското востание. Вооружените акции на овие и други востанички движења за рушење на османлиската тиранија беа придружени со напори за формирање народни органи на локалната власт, со организирана самоодбрана од насилниците.

Основањето на Внатрешната Македонска Револуционерна Организација во 1893 година и нејзиното дејствување претставуваа повисок степен на организираност на македонскиот народ во борбата за национална и социјална слобода и за соодветно државно-правно уредување, засновано врз дотогашните револуционерни опити, осовременети и прилагодени на тогашните услови, за кое непосредно учество и придонес имаа и македонските социјалисти. Притоа дојдоа до силен израз незадржливите слободарски стремежи и цврстата решеност на македонскиот народ да се ослободи и да создаде своја држава за себе и за сите угнетени и експлоатирани, вклучувајќи ги и турските селани и аргати.

Највидни градители на организацијата беа легендарниот идеолог и војвода Гоце Делчев, Горче Петров, Даме Груев, Пере Тошев, Јане Сандански, Петар Поп Арсов, Димо Хаџи Димов, Никола Карев и други.

Осознаеноста на револуционерното движење, реалноста и широчината на неговата платформа се изразуваат во согледаната потреба од братски и хумани односи и соработка со соседните и другите народи. Тоа мошне релјефно е изразено во познатата мисла на Гоце Делчев кога вели: „Јас светот го разбираам како поле за културен натпревар меѓу народите...”

Револуционерното движење реално ја согледало и опасноста за самото движење и за целината на македонскиот народ од разни посегнувања и мешање однадвор. Имено, македонскиот народ долги години беше принуден да води борба на два фронта: против османлиското ропство и против аспирациите на балканските буржоазија а посебно против големобугарскиот хегемонизам и неговиот експонент врховизмот. Тоа согледување ширинскиот војвода Јане Сандански го изразува на следниот начин: „Ние не сакаме да ја замениме османската тиранија, османлиските султани со други такви, па дури ни со бугарската тира-

нија и со бугарскиот кнез. Ние сакаме Македонија да биде автономна, независна, слободна! Македонија на Македонците.”

Според начинот на воспоставувањето и функционирањето според својот состав и основна намена, револуционерната самоуправа во ослободеното Крушево, Клисуреа и Невеска, со висок степен на единство, организираност и ефикасност, имаше елементи на републиканско демократско уредување. Со сето тоа се изразуваше стремежот за државно конституирање на Македонија, за обезбедување самоуправа и полна национална слобода и рамноправност.

Програмската определеност и борбениот повик на Манифестот на Крушевската Република ја изразуваше вистински демократската определеност на Востанието со изразени класни приоди, со сета негова универзалност и широчина во сфаќањето на заедништвото на македонскиот народ и на народностите — рамноправноста на народностите, нивното заедничко живеење со зачувување на секој од нив на неговата самобитност, како и на соработката со соседните и другите народи.

„Браќа земјаци и мили комшии”, се вели во Манифестот, „Ние, вашите вечни комшии, пријатели и познаници од убавото Крушево и од неговите китни села, без разлика на вера, народност, пол и убедување, не можејќи веќе да ја трпиме тиранијата... што и вас и нас нè дотера до нож и до питачки стап... денеска дигнавме глава и решивме со пушка да се браниме од тие наши и ваши душмани и да добиеме слобода... Ние не дигнавме пушка против вас... ние не дигнавме пушка против мирниот, трудољубивиот и чесниот турски народ што се преранува, како и ние, со крвава пот — тој е наш брат и со него сме живееле и пак сакаме да живееме... За право, за слобода и за човечки живот ве каниме и вас, да дојдете заедно да водиме борба!...”

Крвавото задушјување на македонските востанија за своето национално ослободување, како и поделбата на Македонија во Балканските и во Првата светска војна, со уште посвирепо национално угнетување и денационализација, не можеа да го запрат стремежот на македонскиот народ и неговата борба за национално и социјално ослободување. Македонскиот народ продолжи со борбата во сите делови на својата поделена татковина, поврзувајќи се со напредните социјалистички и работнички движења.

Продолжувајќи го започнатото дело на славните илинденски слободарски и револуционерни традиции, во Народноослободителната борба и Социјалистичката револуција, во виорот на Втората светска војна, во директен судир против германските, италијанските и бугарските фашистички окупатори, македонскиот народ, заедно со народностите со кои живее во заедништво, се покрена во борба за реализирање на вековните стремежи

за национална и социјална слобода. Под раководство на Комунистичката партија на Југославија на чело со нашиот легендарен Тито, македонскиот народ го дочека, како што вели поетот „денот на деновите“ — победоносниот Илинден и ја прогласи својата сопствена, македонска држава, во рамките на нова Титова Југославија.

Остварувањето на Титовиот завет за јакнење на братството и единството претставува најголема гаранција за натамошното изградување на социјализмот во нашата федеративна заедница и истовремено најсилна брана против сите обиди да се загрози мирната социјалистичка изградба, независноста на нашата земја и нејзината конструктивна улога во меѓународните односи и посебно во движењето на неврзаните земји. Затоа, не случајно, братството, единството и заедништвото на нашите народи и народности е трн во око на сите оние сили во светот кои имаат, од разни појдовни позиции, какви и да било претензии спрема нашата земја.

Оттука, секаква појава на национализам и посебно на албанскиот национализам и иредентизам му е туѓа на нашиот социјалистички самоуправен развој, нема подлога во широките слоеви на албанското население, зашто тоа отсекогаш живеело во братски и срдечни односи со другите народи и народности на Југославија. Национализмот е опасен а станува најопасен тогаш кога престанува битката против него. На појавите на секаков вид националистички однесување ќе им задаваме секогаш решителни удари со постојано продлабочување на самоуправувањето, на братството и единството, на рамноправноста, заедништвото и солидарноста на нашите народи и народности.

*

Револуционерните промени што настанаа по успешно завршената Народноослободителна борба го преобразија лицето на Македонија. Во услови на слобода, рамноправност, братство и социјалистичко самоуправување, македонскиот народ и народностите во Социјалистичка Република Македонија ги разгрнаа со векови потиснуваните сопствени материјални и духовни способности. Од најнеразвиено и речиси исклучително аграрно подрачје, со самопрегорот на работничката класа, на работните луѓе и младината, предводени од Сојузот на комунистите, постигнавме такви резултати во општествениот и материјалниот развој, кои ни овозможиле да излеземе од тоталната заостанатост и да градиме модерно стопанство со развиена индустрија и современо земјоделство, со широки дострели во културата, образованието, науката и здравството.

Доследни на револуционерниот континуитет, нашите народи и народности, работните луѓе и граѓаните не се самозадоволуваат со постигнатото, туку постојано се стремат кон нови достре-

ли во проширувањето на материјалната основа на трудот и на условите за живот. Тој стремеж во сегашниот период на нашиот развој е насочен кон остварување на целите на стабилизацијата.

Последниве години се среќаваме со одделни економски тешкотии, кои доаѓаат како резултат на одредени структурни проблеми на овој степен на развој и на субјективни слабости како и на сложената меѓународна економска и политичка ситуација.

Отвореното соочување со проблемите на тековите на репродукцијата и во развојот на социјалистичките самоуправни општествено-економски односи и цврстата решеност да ги запреме негативните тенденции, со јасни и долгорочни перспективи за надминување на сегашната неповолна економска ситуација, е наша основна преокупација заснована врз определбите на Дваесеттиот конгрес на Сојузот на комунистите на Југославија и на Осмиот конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија во уставите и Законот за здружениот труд, а разработени во Програмата за долгорочна економска стабилизација. Свесни сме дека единствени и организирани, со целосна мобилност, со упорна и творечка работа ќе можеме успешно да ги остваруваме претстојните задачи на развојот со потпирање, пред сè врз сопствените сили, со позасилено и поосмислено ангажирање на науката и технолошкиот напредок и со нови напори за натамошна доизградба и унапредување на нашиот општествено-економски систем и со негова доследна примена во непосредната практика. Нашето социјалистичко самоуправно општество има доволно сили од сегашната ситуација да излезе уште постабилно и поцврсто.

*

Југословенската независна и неврзана надворешна политика е афирмирана во целиот свет со своите заложби за мир и соработка, засновани врз принципите на рамноправност, заемност, немешање во работите на другите земји и почитување на територијалниот интегритет. Нашата политика за сестран развој на односите и соработката со сите земји во светот, а пред сè и со соседните, претставува придонес за јакнењето на довербата и пријателството, а со тоа и за зацврстувањето на мирот и безбедноста. Составен дел на оваа политика, согласно меѓународните норми и конвенции е и признавањето на националните права на сите народи и на националните малцинства, а во таа смисла и на македонското национално малцинство што живее во соседните земји. Позната е нашата определба, националните малцинства да претставуваат мост на пријателство и подобро заемно запознавање и зближување, а со тоа и конструктивен елемент во развојот на односите и остварувањето на соработката со соседите. Наша трајна определба е сестрано и доследно остварува-

ње на добрососедските односи со унапредување на меѓусебната доверба и уважување и со почитување на реалноста.

*

Во текот на целата своја историја македонскиот народ мина низ сите сцили и харибди, но секогаш го наоѓаше својот вистински пат во борбата за слобода. Затоа со гордот се свртуваме кон светлите страници на нашето револуционерно минато и големите постигања во социјалистичката самоуправна изградба. Во сите борби и достигнуања се вградени скапи жртви — крвта и коските на најдобрите синови и ќерки на нашите народи и народности, кои со своето дело остануваат засекогаш присутни во нашата историја. Спомените за нив остануваат трајно врежани во срцата и мислата на нашите народи и народности на сегашните и идните генерации, кои со длабок пиетет им го оддаваат заслуженото признание, продолжувајќи го нивното дело.

И денес, во ова китно Крушево, со право можеме да бидеме горди што 80 години во нас гори пламенот на Илинден. Горди сме што сме свои на своето, што во мир ја градиме иднината на нашата братска Социјалистичка Самоуправна Југославија и готови со сите средства да го браниме она што сме го извојувале со крв и сме го постигнале со трудот на работничката класа и работните луѓе.

Нека ни е честит 80-годишниот јубилеј од Илинденското востание и Крушевската Република.

Да живее братството и единството на народите и народностите на Југославија.

Да живее и натаму да се развива Социјалистичка Република Македонија и Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

Blagoja Taleski

TOTAL EXPRESSION OF THE IRREPRESSIBLE FREE AIMS

S u m m a r y

This year the Socialist Republic of Macedonia is celebrating the 80th anniversary of the famous Ilinden uprising when the Macedonian people raised against the Ottoman oppression for its own freedom and independence. As a result of this act was formed the Republic of Kruševo, the first republic in the Balkans during the Turkish rule, which lasted for a very short period of time. Though crushed in blood, the uprising showed the world that this little nation is prepared to realise its eternal dream.

These dreams and aims of the Macedonian people have been realized during our People's Liberation War when the Macedonian people together with the other Yugoslav peoples and minorities obtained its freedom and the right for its own state within the framework of the Federative Socialist Republic of Yugoslavia.

At the end the author underlines the achievements of the Macedonian people and minorities in the Yugoslav federation in all fields of our economic, political, educational and cultural development.

This contribution in fact is the speech held on the big celebration on the occasion of the 80 anniversary of Ilinden, in Kruševo on August 2, 1983.

Христо АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ

ИЛИНДЕН 1903

Илинденското востание претставува најзабележителна страница во историјата на македонското националноослободително движење. Големината на оваа мошне крупна пресвртница во поновата историја на македонскиот народ се изразува во чисто народниот карактер на ова востание, во кое дојде до величествен израз сенародниот стремеж за борба и слобода и вековитиот устрем за создавање на своја сопствена држава.

Илинден 1903 година претставува преломен чин и светол патоказ во националноослободителната борба на македонскиот народ. Затоа, овој епохален свезден миг заведе челно место во револуционерните врвици на македонската слободарска традиција. Со овој „Јуриш кон небото“ се изрази визионерскиот слободољубив идеал, кој создаде перспективи и нови димензии за натамошната борба на македонските прогресивни генерации. Тие во најновите историски услови со уште поголема настојчивост и насоченост ја извршија својата историска задача со квалитетно надминување на илинденските завети, создавајќи слободна, самостојна, самоуправна македонска Република во рамките на Титова социјалистичка Југославија.

Илинден 1903 година беше прв македонски Илинден. Тој го навести вториот Илинден, што настана во новата достоинствена епоха, затоа што Илинден ги посочи патштата за постигнување на високата цел на слободата. Низ тие бурни бранувања и отпори македонскиот народ го докажа и го оправда своето историско постоење, својот благороден и храбар пат кон слободата, кон пропресот. Затоа илинденскиот херојски подвиг длабоко и цврсто се врежа во свеста на македонскиот народ, кај широките народни маси на Македонија. Оттука не беше чудно што илинденскиот чин стана знаме, симбол и патоказ на борбените македонски генерации, кои не дозволија македонското ослободително дело, македонската кауза да се сврти на туѓи релации во неговата револуционерна епопеја. И покрај престалните обиди да се оскврне овој куражен одблесок на широките

македонски народни маси, овој восхит значеше многу за своето време. А за времето на иднината визионерски беше навестен виорниот илинденски факел на слободата.

Илинденското востание претставуваше повод да се разгранат со векови тлејаните револуционерни стремежи на македонскиот народ да се искачи кон пиедесталот на слободата. Токму во овој пресвртен чин дојдоа до израз евидентните дострели на слободата за остварување на самобитните државотворни традиции.

Претпоставки

Македонија во текот на столетијата ги бараше изгледите за својата сопствена егзистенција во семејството на слободниот свет. Тој нејзин пат минуваше преку постојаниот отпор, низ непрекинатиот синџир на револуцијата.

Во XIX век Македонија се наоѓаше во средишната местоположба на Османската империја. И покрај тоа што Европа веќе беше зафатена со векот на револуциите, со растеж и премин на капитализмот во империјализам, во Империјата на султаните господареше феудално-апсолутистичкиот режим како економски и политички систем. Со навлегувањето на европскиот капитал, тој поредок започна да опаѓа, да им отстапува место и простор на новите капиталистички односи. Во Македонија тој процес отпрвин предизвика економско опаѓање, а со време придонесе да се создадат предусловите и претпоставките за појавата на националноослободително движење. Затоа ова движење се појави во една специфична атмосфера. Тоа е времето кога Османската империја се претвора во полуколонија на империјалистичките држави, што има чувствителен одраз врз нејзината внатрешно-политичка положба и состојба. Во истовреме во оваа империја господари деспотизмот, тиранијата и анархијата. Од таа општествено-економска и општествено-политичка состојба зависеше и Македонија. Во неа се одрази и конкретниот однос на империјалистичките држави, кои пројавуваа интерес кон појавата и развитокот на македонското националноослободително движење. Таков империјалистички, а може да се рече и контра-револуционерен однос имаа и балканските буржоаски држави. Нивните буржоазии станаа главни спроводници на експанзионистичката политика кон Македонија. Во тој донкихотовски поход тие беа туркачи од големите империјалистички држави. Ете во тој комплекс Македонија настојуваше да го изнајде и да го претстави својот сопствен пат, себенаоѓањето на својот самобитен развој, за што историјата и беше автентична учителка.

Се бараше излез од тешките ропски времиња. Пристапот за тој горничав пат беше овозможен од конкретната општестве-

но-економска и општествено-политичка опстановка. Османскиот пнет ги опфакаше сите македонски општествени сили: селанството, работниците, трговците, занаетчиите, интелегенцијата. Сите тие се наоѓаа во национално, социјално, економско и политичко тунетување. Не беше веќе можно да се издржи бремето на експлоатацијата, деспотизмот и тиранијата. Затоа понастојчиво се инсистираше за ликвидација на османската тиранија, со радикални и револуционерни барања за политичко, национално и социјално ослободување. Спасот единствено се бараше во револуцијата. Оттука ова револуционерно движење имаше типичен народноослободителен карактер. Основната маса ја сочинуваше народот, широките народни маси. Тие му дадоа печат на движењето. Всушност, македонскиот народ и Македонија ги минуваа истите општествени раздвижувања како и другите народи и земји. Затоа, општествено-економските и општествено-политичките претпоставки водеа кон чинот на револуцијата.

Националноослободителното движење

Во деветтата деценија на XIX век во Македонија наполно созреаја условите за појава и развој на националноослободително, револуционерно движење. Тогаш, кај побудните и разбудените Македонци, кои израснаа од народот и ги изразуваа чувствата и пулсот на широките народни маси, созреа мислата за создавање на единствена револуционерна организација на националноослободителното движење. Така, во 1893 година беше формирана Македонската револуционерна организација, која подоцна се трансформира во Тајна Македонска Револуционерна Организација (ТМРО, односно ТМОРО), а стана позната и како Внатрешна Македонска Револуционерна Организација (ВМРО, односно ВМОРО). Таа со време ги синхронизира своите револуционерни акции и со македонските социјалисти, како и со други револуционерни обединувања и групи, за да создаде комплексно единство на националноослободителното движење. Тоа беше голем и значаен чин во новата ера на Македонија.

Пред Организацијата стоеја мошне крупни и одговорни задачи. Најпрвин требаше да се организира народот за борба против постојниот деспотски режим, а потоа против сите посегнувања однадвор во нејзините работи. Се настојуваше да се отстрани секое надворешно штетно влијание врз работите на Македонија. Ширењето на организационата мрежа и насочувањето на масите кон вистинскиот пат на револуцијата беше првенствена цел. Највидните корифеи протагонисти: Гоце Делчев, Горче Петров, Даме Груев, Пере Тошев, Јане Сандански, Петар Поп Арсов, Димо Хаџи Димов и плејадата други, му да-

доа имплус и поттик на револуционерното движење, го омасовија, ја доразвија народно-демократската концепција за филозофијата на самородната автентична револуција. Во овој исклучителен пункт се наоѓаше единствениот спас за револуционерното организирање на македонските маси и за создавање на масовен револуционерен организам на македонскиот народ. Оттука, согласно на постојната внатрешна и надворешно-политичка состојба, се пристапуваше кон етапно изведување на македонската револуција. Таа требаше да се изведе по пат на низа постапни револуционерни потфати, чија кулминација требаше да преставува општонародното оружено востание. Изведбата на тој висок чин требаше да се изврши со самостојни сили, по автохтонен пат. Стриктно поврзано со овие цели се изградуваше револуционерната власт. Кон револуционерниот опсег спаѓаше определбата за наоружување на револуционерните сили, на сенародното вооружување. Подем чекор напред беше направен со одземање на училишните работи од рацете на Егзархијата, таа химера, што како емисар на големобугарската буржоазија, долго време се вливаше во организмот на македонската самодејност, сакајќи со Тројанскиот коњ да навлезе во македонските работи.

Великанскиот подвиг беше направен со правилниот став на Организацијата кон народностите во Македонија. Со тоа беше прокламирано демократското зближување на народите во борбата на национално и социјално ослободување.

Доследниот курс кон подготвувањето на револуцијата беше попречуван од контрареволуционерните акции на балканските буржоазији. Тие спроведуваа интензивен оружен курс за завојување на Македонија. Особено агресивно дејствуваше големобугарската буржоазија, на чело со нејзиниот експонент — врховизмот. Тој ѝ служеше на големобугарската експанзионистичка политика, во која беше легнала санстефанската опсесија за заграбување на македонската земја.

Свесни и одговорни на поставената револуционерна платформа прогресивните македонски револуционери најсериозно и најдоследно ја разобличуваа и ја отфрлуваа таа завојувачка фамозна цел. Во таа смисла Гоце Делчев агитираше пред широката револуционерна маса: „Не може да се надеваме на туѓа помош да не чекаме помош од Бугарија, ни од која и да било друга сила, туку треба да се подготвиме одвнатре, во душата на секој селанец да проникне таа идеја сè да се подготви и тогаш да се крене масовно востание“. Оваа извонредна концепција во својата полнота има народноослободителен карактер, доследност кон македонските интереси и македонското ослободително дело. Оваа бескомпромисна борба Јане Сандански вака ја прокламира: „Ние не сакаме да ја замениме османската тиранија, османските султани со други такви, па дури ни со бугарската ти-

ранија и со бугарскиот кнез. Ние сакаме Македонија да биде автономна, независна, слободна! Македонија на Македонците!”

Народноослободителниот и револуционерно-демократскиот карактер на националноослободителното движење го определија со своето дејствување и македонските социјалисти. Тие во својата идејно-политичка програма стриктно се определија и за поставката дека ослободувањето на Македонија е дело на самите Македонци. Појдувајќи од високите принципи на својата класна определба, тие сметаа и како неопходност да го потсилат револуционерно-демократскиот карактер на македонското движење. Тоа нивно учество имаше забележителен, специфичен белег. Револуционерниот марксист Димо Хаџи Димов најрелјефно ја образложува таа великолепа и содржајна определба со следново појаснување: „... Не можеме, затоа да се согласиме со тоа дека нашето учество во ослободителното дело претставува некакво скршнување од нашата непосредна задача. Напротив. Осудувајќи и не допуштајќи никакви авантури, ние во исто време ќе ги разоткриеме скриените цели што ги проследуваат великобугарската буржоазија и монархијата... Треба да учествуваме во него, да му дадеме чист, револуционерен, слободен и без некоја гласност карактер, нешто што не можеме сосема да го направиме, ако се откажеме од него и ако го оставиме да се развива само. Со тоа ние би исполниле еден меѓународен долг, ако успееме да го поставиме македонското движење врз такви начела”. Со овој чин македонските социјалисти најдоследно го исполнија својот интернационален долг, доследно спроведувајќи ги во дело поставките на „Комунистичкиот манифест”. Нивното учество во револуционерното движење имаше особено големо значење за широките македонски народни маси не само за нивното револуционизирање, туку и за отфрлување на секое посегнување однавор во македонските работи.

Прашањето за востание

Остварувањето на целите на македонската револуција наидувааше на сериозни пречки. На нејзиниот правилен од посебно се спротивставуваа врховистичките елементи. Тие се стремееа да го компромитираат самостојното македонско дело, да му нанесат штета, да се вовлечат во редовите на Внатрешната организација. Се служеа и со провокации за да се создава смут меѓу народот, да се претстави поинаква слика пред надворешниот свет за состојбата во Македонија и во македонските работи. Конtrarеволуционерни потфати се криеја, нарочно, во исфорсираните востанија, за да се предизвика надворешна интервенција. Таков обид беше направен во 1902 година со таканареченото „Горноџумајско востание“.

Гибелни намери се криеја и во намерата да се исползува затворањето на неколку членови на Централниот комитет на Внатрешната организација, како и отсуството на Гоце Делчев и на Ѓорче Петров, кои како задгранични претставници на Организацијата се наоѓаа во Софија. Тогаш, Иван Гарванов, врховистички експонент и агент на бугарската влада, успеа да се вовлече во составот на Централниот комитет, и привремено да ја земе должноста претседател. Ползувајќи ја таа висока должност по своја иницијатива свика конгрес на членовите на Внатрешната организација во Солун. Конгресот се одржа на 15, 16 и 17 јануари 1903 година. Меѓутоа, на Конгресот не присуствуваа сите претставници на револуционерните окрузи. Значи Конгресот работеше некомплетен.

На централно место беше поставено прашањето за подигање на востание на пролет 1903 година. По ова судбоносно прашање се водеа долги и сериозни дискусии. Делегатите на Конгресот се поделија на две групи: за и против востание. Едните сметаа дека револуционерните окрузи сè уште не се подготвени за ваков решавачки чекор (слабо наоружување; мал број раководни бојни кадри; непогоден момент). Другите се залагаа за поволност на ситуацијата да се подигне востание, а според залагањата на И. Гарванов се сметаше на помошта од Бугарија. Вториов предлог преовлада и се реши да се подигне востание на пролет 1903 година.

Во оваа наметната одлука за востание лежеше провокативна врховистичка акција. Таа стриктно беше насочена против самостојниот развој на македонското националноослободително движење. Затоа, тоа кобно решение наиде на енергично спротивставување кај најистикнатите дејци на Внатрешната организација, а исто така и кај македонските социјалисти. Меѓутоа, сосема погрешно е да се смета дека тие беа воопшто против подигање на востание. Напротив, тие беа против преурането, пребрзано востание, востание без позитивен резултат, што може да послужи на туѓи, немакедонски интереси и цели. Против вакво планирано востание особено со својата аргументација истапуваа Гоце Делчев и Ѓорче Петров, тие поаѓаа од конкретната ситуација: недостатна револуционерна подготвеност на широките народни маси, слабо наоружување, неповолна внатрешна и надворешна констелација. Тие во принцип не беа против востание, но тоа треба солидно да се подготви. Тие се залагаа за таканаречено „перманентно“ востание, при политичка и организирана подготвеност на народните маси. Тактиката се состоеше во преминување на револуционерните сили од пасивна во активна состојба, односно, преземање на определени востанички акции, кои со време би создале можност за едно пошироко, помасовно истапување на поробените македонски широки народни маси.

За да се отстрани решението за покренување на востание се презедоа мерки на самиот терен на Македонија. Се дејствуваше со пореално објаснување и изјаснување за ситуацијата. За ваква активност и раздвиженост на внатрешноста во револуционерните окрузи особено се залагаше Гоце Делчев. Тој успеа на неколку средби со револуционерните дејци да инсистира за штепноста на едно вакво предвременно востание. Дури во Солун се сретна со Даме Груев, кој се врати од заточение. Дамевата оддалеченост од Македонија, во извесна смисла, влијаеше за неговата, во моментот, неинформираност за вистинската состојба. Затоа тој го прифати решението за востание. Но, Гоце Делчев му ги изнесе сите последици на едно вакво предвременно истапување. Не можеше да го разубеди. Даме остана на своето. Сепак, Делчев успеа да го убеди, барем, подоцна да се крене востанието. Во тоа се согласија.

Токму тогаш, од 29 април 1903 година и натаму, друг еден настан ја возбуди Македонија. Тоа беа Солунските атентати. Тие беа дело на група македонски интелектуалци, кои се наоѓаа под влијание на анархистичките идејни гледишта. Основната тенденција на нивните „динамитни атентати“ се состоеше во рушење на установите на капиталистичките држави во Македонија. Зад нив стоеше и стремежот да се заинтересира Европа за состојбата во Македонија.

Солунските атентати предизвикаа голем шум во Европа. Во Македонија ситуацијата уште повеќе се револуционизира и стануваше критична и позатегната. Сега уште повеќе се засилуваше отпорот, се бараше излез од кризата.

Кризната револуционерна состојба уште и се компликува со смртта на Гоце Делчев: 4 мај 1903 година. Херојскиот подвиг на предводникот на македонската револуција болно се одгласи низ цела Македонија. Тоа имаше одраз и врз конкретната активност на Внатрешната организација. Нејзиниот Централен комитет, со составот што го имаше по враќањето од заточение на Даме Груев, се најде во тешка ситуација. Сега конкретниот збор го имаа револуционерните окрузи низ цела Македонија. Тие беа задолжени конкретно да се искажат за најважното прашање: востанието.

Подготовки

Изјаснувањето за востание најодговорно и најдоследно беше извршено во Битолскиот револуционерен округ. Тука, за разлика од другите окрузи, ситуацијата беше поспецифична. Економската и политичката експлоатација врз масите беше особено голема. Од таа состојба најмногу страдаа широките народни ма-

си. Но, во овој револуционерен округ Внатрешната организација постави здрави организациони основи. Тоа придонесе за поголемо револуционизирање на масите. Не беше веќе можно да се поднесува економскиот и политичкиот гнет. Затоа мнозинството револуционерни дејци во овој круг се определија за востание. Се сметаше дека моментот е погоден за подигање за востание, но не во пролет како што реши конгресот во Солун, туку подоцна, кога сите услови ќе придонесат за ваков висок револуционерен чин. Всушност, кон ваква разврска на гордиевиот јазол доаѓаа и други револуционерни окрузи. Тие, работејќи со организационите револуционерни сили, како и со широките народни маси, се определија сами да ја решаваат својата судбина, судбината на македонскиот народ. Целта беше: самостојно и самопрегорно водење на борбата за национално и социјално ослободување. Токму во спроведувањето на револуцијата дојде до највиден израз свесната иницијатива на широките народни маси за одбраната на сопствените интереси и цели, што немаше ништо општо со провокациите за кревање на востание. Дури и врховистите беа сосема изненадени од ваквиот пресврт на работите. Револуционерната определба на македонскиот народ во тој судбоносен момент: сам да решава за својата иднина, претставуваше најдобар одговор на врховистичките илузии да го преземат востанието во Македонија. Во конкретниот политички миг македонскиот народ и народностите во Македонија, како негови природни сојузници, се определија за своја автохтона револуција.

Секој револуционерен округ во Македонија требаше да донесе мерки за подготовки на Востанието. Најзабележителни и најзначајни решенија донесе Битолскиот револуционерен округ на својот конгрес, што се одржа од 2 до 7 мај 1903 година во Смилево (Смилевски конгрес). Беа донесени конкретни решенија за подготовки на востанието. Тоа се изрази во: избор на Главен штаб на востаничките сили; избор на реонски началници и војводи; изведување на практични вежби за боево подготвување на револуционерните сили на масите; мерки за собирање на храна, облека, лекаства и друго; одлуки за вооружување и собирање на оружје; распределба на округот по реонски раководни тела и други умесни решенија за поподготвено изведување на востанието. Едно од многу важните решенија беше поврзано со карактерот на востанието. Беше решено да биде општо, сите реони во округот да востанат. Датумот на востанието можеше да го определи само Главниот штаб согласно на поволните услови. Сето тоа потврдуваше дека организацијата на востанието беше поставена врз солидна основа, што претставуваше гаранција за успешно револуционерно дејствување.

Текот на востанието

Откако беа завршени сите подготовки Главниот штаб на востаничките сили го определи Втори август — Илинден (Илинденско востание) за почеток на востанието. Со специјален Проглас беше разгласен повикот за востание низ целата земја, за почетокот на востанието беше известена европската дипломатија и светската јавност.

Илинденското востание започна на 2 август во поголемиот дел на Македонија. Во согласност со степенот на подготвеноста на народот и на револуционерните сили, тоа имаше различен интензитет. Неговата продолжителност беше нееднаква. Впрочем, цела Македонија се наоѓаше во востанички пламен цели три месеци (август, септември, октомври 1903 година), а и повеќе. Во него широките македонски народни маси, потпомогнати од претставниците на народностите во Македонија, храбро отстојуваа во одбраната на слободата и низ востаничките пожаришта ги бараа патиштата на слободољубивата егзистенција и еманципација. Во востанието движечка сила беа народните маси, тие во него ја докажаа својата револуционерност, самоиницијативност и масовна борбеност. Затоа востанието уште во самиот почеток имаше народен карактер. Беше типично народно востание. Сопствено дело на македонскиот народ.

Најопсежни димензии и размери Илинденското востание имаше во Битолскиот револуционерен округ. Со него беа опфатени сите револуционерни реони во Округот. Тоа се изрази во прекинување на телеграфските и телефонските линии; во напади врз беговски кули и поседи; во јуриши на месни гарнизони; во рушење на мостови и други патни средства; во непосредни судрувања со аскерот и башибозукот. Успешниот развој на востаничките операции беше насочен и кон напади на определени градски центри и села, како и за создавање на слободни територии во планинските месности и предели. Тука востаниците, заедно со ослободениот народ, стануваа единствени господари и организираа своја сопствена, народна власт. Со овој значаен револуционерен потфат и ориентација дојдоа до најочевиден израз својствата на револуцијата.

Највисок дострел илинденскиот револуционерен факел доби со формирањето на Крушевската Република и со создавањето на републиканската власт во Клисура и Невеска. Со оформувањето на овие револуционерно-демократски и републикански творби дојдоа до израз државнотворните традиции на Македонија и настојувањата да се дојде до посоките по кои треба да се изградува македонската државност.

Формирањето на Крушевската Република настана како резултат на солидната организација и по успешното изведување на Илинденското востание во Крушевскиот револуционе-

рен реон. Од точното реализирање на тактичниот план дојде до заземање на градот на 3 август. Со овој храбар и великански подвиг беше обезбедена победата на крушевските револуционерни, а со тоа на сиот македонски народ и на народностите во Македонија. Тоа беше голем чин на македонската револуција, што претставуваше врвна победа, великолепен израз на стремежите за слобода и за самостоен живот, за изградвање на сопствена држава.

Највисоката задача на револуцијата беше исполнета со изградвање на нејзините органи. Највисок орган претставуваше Советот на Републиката, како типичен израз на републиканско-демократското устројство. На чело на оваа највисока републиканска власт, како претседател на Републиката, на Крушевската Република, стоеше Никола Карев, истакнатиот македонски револуционер и социјалист.

Крушевската Република, односно „Величествената крушевска федерација“, како што ја нарече Димо Хаџи Димов, беше прва слободна македонска држава, која ги оствари суверените права на македонскиот народ и народностите. Таа беше поставена врз „длабоко демократски принципи“ и „се покажа како држава со многу социјалистички примеси“ (Л. Колишевски). Таа беше, во истовреме, прва република на Балканот, што претставуваше интересен феномен во тогашната балканска констелација.

Во создавањето на демократската востаничка и републиканска власт се гледа спроведување на идеите и искуствата на Париската комуна. Посебно тоа дојде до израз во изборот на привремена влада, составена од шест членови, на комисији за различни најважни органи на републиканската власт, која се регулираше и со издавање на разни акти и други одлуки, карактеристични за секоја револуционерна народна власт.

Програмските лозунги на народно-демократската револуција добија најочевиден израз во Крушевскиот манифест, кој претставува прекрасен документ за целите и задачите на револуцијата, за нејзините демократски стремежи, што водеа кон братска слога и единство меѓу народите. Тука се прокламирани високите начела на Македонската револуција за доследна револуционерна борба на сите потиснати маси, а се понагласено потенцирани длабоките демократски и социјалистички принципи за братство и единство меѓу народите. Всушност, во него до највиден израз се подвлечени принципите на Илинденското востание, во кое силно е одбележано влијанието на македонските социјалисти на чело со Никола Карев. Во него на првостепеностно место е изразен државнотворниот стремеж на македонскиот народ и на народностите во Македонија.

Крушевскиот манифест е напишан на типичен народен македонски јазик. Во него поетично и мошне пластично е изразено одушевувањето од постигнатата слобода, што претставуваше револуционерно верују за сите илинденски револуционери. Тоа претставува уште една потврда на прокламираните македонски самобитни цели на Илинденската револуција што овдека на мошне автентичен и автохтонен начин доаѓаат до најсилен израз и претставуваат своевидно и аргументирано сведоштво. Затоа, Крушевскиот манифест, заедно со другите илинденски акти и документи, претставува првокласен извор од времето на Илинденското востание.

Востанието во другите делови на Македонија

Илинденското востание ги опфати сите делови на Македонија. Во Битолскиот револуционерен округ, покрај Крушевскиот, масовно се пројави и во другите револуционерни реони. Особено масовно се пројави во Костурскиот револуционерен реон, каде што кулминација претставуваше ослободување на Клисура и Невеска, што претставуваше крупна победа на востанието во Костурско. Тоа значеше, од друга страна, и голем успех на Илинденската револуција. Забележително е и овдека, како и во Крушево, формирање на револуционерна власт, што претставува уште еден придонес во остварувањето на државно-творните стремежи на македонскиот народ и дел од континуитетот и доследноста во остварувањето на целите на востанието.

Илинденското востание со своите специфични особености и карактеристики се пројави и се изрази и во Леринскиот, Охридскиот, Кичевскиот, Прилепскиот и другите револуционерни реони на Битолскиот округ. Тоа имаше свои своевидности и во другите револуционерни окрузи на Македонија: Солунскиот и Скопскиот.

Насекаде во Македонија, согласно со постојните услови, востанието имаше забележителна пројава и даде својствен придонес кон делото на револуцијата.

Задушување на востанието и последиците

Господаречките кругови на Османската империја беа целосно изненадени од македонското Илинденско востание. Тие не се надеваа дека востанието на македонските поробени маси ќе зафати толку широки размери и дека ќе дојде до создавање на сопствена македонска револуционерна, народна власт на ослободените територии во Македонија. Затоа, Високата порта презеде енергични мерки да го задуши востанието. За таа

цел во Македонија таа концентрира огромни воени и полициски засилувања. Екипирани казнени експедиции започнаа со планско изведување на контраофанзивата против македонските востаници. Најголем проблем им претставуваше совладувањето на ослободените територии: Крушево со Крушевската Република; Клисуреа и Невеска; слободните територии низ повеќе делови на Македонија. Најголемо внимание беше обрнато кон контраофанзивата за заземање на Крушево, центарот на Крушевската Република. По групирањето на огромна сила од редовен аскер и на башибозук и по опкружувањето на 12 август 1903 година започна нападот од сите страни на Крушево и Крушевско. Најзначајни беа борбите кај Слива и Мечкин Камен, каде што македонските востаници со куражна храброст и достоинствено ја заштитиваа стекнатата слобода. Тука со великолепна и мошне храбра доследност кон револуцијата храбро отстојуваше војводата Питу Гүли со својот одред.

Потоа настанаа репресалиите, масикрирањата и пљачкањата врз слободолубивите крушевчани.

Казнената експедиција на османскиот аскер продолжи кон другите македонски востанички упоришта: Преспа и Ресенско; Демир Хисар, Охридско; Кичевско. Ликвидирањето на востаничките упоришта продолжи кон Солунско, Скопско, Серско. Во овој продор на османската солдатеска македонските револуционери самопрегорно ги бранеа придобивките на Илинденската револуција. Затоа, акциите продолжија и во септември и во октомври 1903 година. Тоа беше војна на еден поробен народ против неспоредливо поброен непријател. Во таа прометејска борба беше покажана зрелоста да се брани стекнатата слобода, револуционерните начела, за слободен и рамноправен живот, за создавање на своја национална држава.

Последиците од востанието беа катастрофални насекаде во Македонија. Најтешка беше положбата на широките народни маси, кои беа подложени на насилства, палежи, грабежи и други безобсирни варварства. Во текот на востанието настрадаа повеќе од 16 кази со 201 населено место, со изгорени над 12.400 куќи, без покрив останаа 70.836 луѓе, избегаа над 30.000 луѓе, беа убиени 8.816 мажи, жени и деца.

Задушувањето на востанието предизвика паника, деморализација, разочарување, безнадежност. Но, тоа траеше кратко. Здравите сили на револуционерната Организација во тој критичен момент одново ги развија сите свои револуционерни иницијативи за санирање на положбата, за нови поилинденски устреми во оживувањето на националноослободителното движење.

Востанието и дипломатијата

Илинденското востание ја изненади европската дипломатија. Империјалистичките големи сили и балканските капиталистички држави не се надеваа дека револуционерниот потфат на македонските маси ќе добие такви размери. Големите сили, заинтересирани за опстанокот на Османската империја, сметаа дека се засегнати и нивните интереси и затоа инсистираа кај Портата за воспоставување на ред и мир. Тие презедоа мерки за реорганизирање на османската армија и за поенергично дејствување во задушувањето на македонското востание. Започна да се говори за полезноста од донесување на нови реформи, но за задржување на статус кво и без примена на воени интервенции. Се појавија и различни планови за уредување на Македонија и тоа како: автономна држава; федерација; самостојна држава; назначување на генерален гувернер и слично. Тогаш, „најзаинтересираните“ држави; царска Русија и Австро-Унгарија, донесоа во Мирцштег (Австрија) на 2 октомври 1903 година реформи (Мирцштегски реформи), кои само делумно ја „реформираа“ состојбата. Беа назначени цивилни агенти за средување на администрацијата и воени претставници за реорганизација на османската жандармерија. Тоа беше „привремен“ лек за „немирна“ Македонија, во која продолжуваше борбата за национално и социјално ослободување.

Одгласот во јавноста

Илинденското востание наиде на силен одглас сред јавноста на Европа и Америка. Илинденската ослободителна борба на Македонците беше пречекана од меѓународната јавност со изразити симпатии и солидарност. Востанието претставуваше настан од првенствено значење. За неговото актуелизирање најпрвин се ангажира печатот. Преку него се ширеше вистината за Македонија. Скоро целокупниот светски печат во помала или поголема мера го коментираше овој голем настан. Големите уреди на печатот и на агенциите имаа свои постојани или специјални дописници и известувачи во Македонија. Тие со своите дописки придонесоа да се запознае јавноста со состојбата во Македонија во времето на востанието.

Повеќето светски весници го окарактеризираа Илинденското востание како „сеопшта револуција“.

Печатот во светот беше оној регулатор што придонесе да се прошири интересирањето за илинденската македонска борба. Токму непосредно преку печатот јавното мислење се запозна со борбата на Македонците и се презеде акција за посредно ангажирање во македонските работи.

Во повеќето земји се формираа специјални „македонски комитети“ за организирање на промакедонските манифестации. Тие издаваа прогласи и организираа митинзи посветени на борбата на Македонците и презедоа собирни акции за помош на настраданите во востанието. Во оваа активност се вклучија сите демократски и либерални кругови. Во некои земји посебна активност презеде работничката класа, изразувајќи го со тоа својот пролетерски интернационализам.

Илинденското востание наиде на мошне топол одглас и сред југословенските народи и народности. Ослободителната борба на Македонците беше дочекана со изрази на симпатии и на солидарност. На чело на движењето во полза на македонското ослободително дело застанаа напредните кругови на југословенската општественост, кои се трудеа да го зголемат интересот, симпатиите и сочувството за Македонците сред сите југословенски народи и народности. Тоа имаше крупно значење за развојот на нивните заемни односи.

Во сите југословенски земји, во зависност од нивната положба и состојба, печатот ја популазиранизираше ослободителната борба на Македонците и придонесуваше да се развие зголемена промакедонска манифестација. Така, во Словенија се разви широка промакедонска агитација и собирна акција за помош. Симпатии, солидарност и сочувство со борбата и страдањата на Македонците беа изразени и во Хрватска преку собириите и проширената собирна акција за помош на Македонците. Во Србија голема агитациона акција за ослободителната борба на Македонците разви Српската социјалдемократска партија. Беа организирани работнички митинзи во Белград и во внатрешноста на Србија во текот на август и септември 1903 година, на кои се изразуваше солидарност и симпатии со македонската борба за слобода, а се подвлекуваше и тоа дека ослободувањето на македонскиот народ лежи предимно во револуцијата и дека автономијата на Македонија во рамките на балканската конфедерација претставува единствено решение. Таков топол одзив востанието имаше и кај другите југословенски народи и народности. Овој акт на солидарност и на заемност претставуваше потфат од евидентно значење.

Резултати

Илинденското востание зазема значајна страница во историјата на македонскиот народ. Според Димо Хаџи Димов, „тоа беше величествен израз на сенародниот македонски копнеж за борба и слобода“. Македонското националноослободително движење успеа да ги сплоти широките народни маси во едно цело, да го подигне револуционерниот дух, да го поведе

народот кон вооружена борба, која така експлицитно дојде до израз во востанието. Затоа, пак, според Димо Хаџи Димов, „ретко се наоѓа пример во историјата на другите народни револуции и дури нема таков пример, да се обедини еден цел народ, една цела земја под едно знаме и за една револуционерна цел во текот на неполни десет години. Тоа стана во Македонија, тој пример ни го даде македонскиот народ, откако го овенча со оној голем историски настан, што го викаме Илинденско востание”.

Илинденското востание претставуваше голема поука и искуство, редок и светол пример за натамошните борби на македонскиот народ за слобода. Тоа предизвика значајни последици во натамошниот развој на македонското националнослободително движење и на Македонија воопшто.

Илинденските револуционерни традиции

Револуционерните традиции на Илинденската епоха претставуваа бележита и светла инспирација во континуитетот на македонската народнослободителна борба. Тие своевидно се одразија во натамошните борби за слобода, а исто така се изразија и во одбележувањето на Илинден скоро во сите делови на Македонија во периодот помеѓу двете светски војни. Најголемо внимание и интерес предизвика иницијативата на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија во 1939 година со издавањето на специјална публикација по повод 150-годишнината на Француската револуција и со организирање на други манифестации, на кои се искористи моментот да се прокламираат и слободарските традиции на македонскиот народ, стекнати како резултат на Илинденското востание. Вакви манифестации беа организирани и од 1940 година наваму, кога прославувањето на Илинден беше воведено како придонес за револуционизирање на македонските народни маси. Илинден се одбележа и сред македонските шпански борци затворени во концентрационите логори во Франција, по пропаѓањето на Шпанската револуција.

Илинденската револуционерна слободарска традиција се вклопи и во континуитетот на Народната и социјалистичката револуција, кога се круниса со нови квалитети и димензии. Таа претставуваше скапоцено, позитивно наследство. Доби нова светлина, нов автентичен и афирмативен белег. Тоа значеше своевидна признателност кон делото на Илинден, во кое животворно беше вовлечен непресушниот извор на светлите илинденски револуционерни традиции. Тие, како рожба на величествената

илинденска епоха, Илинден од 1903 година, со неизмерно воздејство го определија своето место и значење во најновата македонска историја.

Hristo Andonov-Poljanski

ILINDEN OF 1903

S u m m a r y

The author in this article has presented a synthetic survey over the course and significance of the Macedonian Ilinden uprising of 1903. This great event represents a big change in the newer history of the Macedonian people, in which the people's aim for national and social liberation and for establishment of an own Macedonian state was expressed.

At the beginning the author pays attention to the suppositions of the Ilinden uprising, and later on, to the national and liberational movement before the uprising, pointing out at the same time the question for preparation and raising of the uprising itself. More concrete, he keeps upon the course of the uprising, its crushing and consequences. Special stress to the question of the relation of the European diplomacy and the International public opinion towards this revolutionary act from the history of the Macedonian people is aslo given. The results of this uprising which caused significant consequences in the further history of Macedonia and created revolutionary freedom-loving tradition in the newer history of the Macedonian people which have been brought to light within this scope.